
АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕДОРА КІНДРАТОВИЧА ВОВКА

О. О. Франко

У науковому архіві Інституту археології АН України зберігається величезний і надзвичайно цінний фонд Ф. К. Вовка (Волкова) (5.03.1847 — 30.06.1918) — вченого широкого профілю: археолога, антрополога, етнографа та прогресивного суспільно-політичного діяча. Архів вченого нараховує 6085 одиниць зберігання, в тому числі 5479 листів від 755 кореспондентів (окрім того, 105 чорновиків листів Ф. К. Вовка різним особам)¹. Наукова і науково-популярна спадщина вченого налічує 455 опублікованих праць².

Ім'я Федора Кіндратовича Вовка несправедливо замовчувалось впродовж десятиріч, тому не дивно, що багато «білих плям» ще залишається в дослідженні його життя і наукової діяльності. Глибокий аналіз його спадщини тільки починається, тому очевидно, яке велике значення мають

першоджерела, адже тільки на основі їх використання і аналізу можна встановити істину.

1921 р. учень Ф. Вовка О. Г. Алешо в важких умовах розрухи перевіз з Петрограда до Києва архів і бібліотеку вченого, яку він заповів майбутній Українській академії наук. При Всеукраїнському археологічному комітеті був створений «Музей антропології ім. Хведора Вовка» (згодом Кабінет), що складався з трьох розділів: антропології, археології і етнографії. Музей розгорнув наукову, видавничу і музейну роботу; видано 4 томи «Антропології», в яких друкувались і археологічні матеріали, продовжились розкопки відкритої Ф. К. Вовком Мезенської палеолітичної стоянки, проводились антропологічні дослідження. У зловісні 30-і роки Кабінет був закритий, а його тодішній завідувачий М. Я. Рудинський засланий в Пермську, потім — у Вологодську область.

Можливо, не все в поглядах і наукових висновках Ф. К. Вовка витримало випробування часом, проте необхідно повернути йому добре ім'я вченого і прогресивного громадського діяча, висвітлити його життя і діяльність, його внесок в археологію, антропологію, етнографію та в розвиток міжнародних наукових і суспільно-політичних зв'язків.

Фігура Ф. К. Вовка багатогранна. Це вчений з ім'ям світового звучання. Уже те, що він був доктором Сорбонни та Петербурзького університету, нагороджений медалями П. Брока, премією Годара (1901 р.) та міжнародною премією Кана (1912), удостоєний французьким урядом ордена Почесного легіону (1916), який бажав засвідчити цим своє ставлення до особи Ф. К. Вов-

Ф. К. Вовка, як одного із засновників міжнародних наукових зв'язків між Францією і Росією, говорить про світове значення високих заслуг вченого.

А починалось все у Києві, в студентських хімічних і біологічних лабораторіях Київського університету, де він досяг перших наукових успіхів. Та час був бурхливий, і міцно здружившись із своїм однокурсником Сергієм Подольським, вони відвідують таємні і напівлегальні гуртки та вечори, серед яких найбільш до вподоби їм видались лекції молодого доцента Миколи Зібера про економічне вчення Карла Маркса. Водночас, будучи членами київської «Громади», вони вносять нові соціалістичні ідеї в програму і дії цієї напівлегальної організації, що до того основну увагу звертала на вирішення національних і культурних проблем. Квартира Ф. К. Вовка перетворюється на центр так званої «київської комуни». Провокатор Велєдницький пізніше в свідченнях так описував ці події: «Від нього (Ф. Вовка) чув про читання ним в себе на квартирі систематичного курсу нігілістичної природничої історії по Фохту, Мошотту, Бюхнеру, Фейєрбаху та ін., де доводилась відсутність Бога і таке інше. Зібер читав курс соціалістичної політичної економії по Карлу Марксу, твір якого переклав на російську мову («Критика капітала»)»³.

Більше двадцяти п'яти років провів Ф. К. Вовк як політичний емігрант за кордоном (Женева, Тульча, Добруджа, Бухарест, знову Женева і з 1887 по 1905 р. Париж)⁴. У Парижі він відвідує лекції в Сорбонні та проводить дослідження в Антропологічній школі, «Музеї історії природи», «Музеї Трокадеро», стає членом паризьких Історичного, Доісторичного, Антропологічного та львівського Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Видає ряд досліджень, серед яких чи не найбільшу увагу широкої публіки привернула праця «Шлюбний ритуал та обряди на Україні». Разом з Ів. Франком видає «Матеріали до українсько-руської етнології». Впродовж всіх років він підтримував зв'язки з науковими колами на Батьківщині. Через огляди, відгуки та рецензії на літературу, що виходила в Росії та за її межами, Ф. К. Вовк знайомив європейську громадськість з досягненнями української та російської наукової думки.

Епістолярна спадщина Ф. К. Вовка налічує понад п'ять з половиною тисяч листів. Він листувався з видатними європейськими і вітчизняними вченими та громадськими діячами Л. Нідерле, Г. Мортільє, Є. Пігтардом, Л. Манувріє, І. Франком, В. Гнатюком, О. Шахматовим, В. Вернадським, Л. Волкінштейн, П. Аксельродом, В. Засулич та багатьма іншими. В 1900 р. учений — один з організаторів міжнародних конгресів та Всесвітньої виставки в Парижі, на якій ним були підготовлені етнографічні та археологічні експозиції.

Протягом п'яти років Ф. К. Вовк викладав у Російській вищій школі суспільних наук в Парижі. З 1907 по 1918 р. Ф. К. Вовк викладач Петербурзького університету і один із засновників етнографічного відділу Російського музею.

Всі довгі роки у вигнанні він мріяв повернутись назавжди на свою милу Україну. Обраний завідуючим кафедрою Київського університету, по дорозі з Петрограда в Київ Ф. К. Вовк помирає.

Археологічні дослідження.

Перше серйозне знайомство Ф. К. Вовка з археологією відбулось, очевидно, в період підготовки III Археологічного з'їзду, що проходив в Києві у вересні 1874 р., хоча й до цього молодий вчений цікавився старожитностями. В процесі підготовки з'їзду на молодого ентузіаста, члена-засновника Південно-Західного відділення Російського географічного товариства були покладені різні обов'язки (допомога у влаштуванні виставки, листування з учасниками, екскурсії та ін.). В перервах між засіданнями з'їзду делегати виїжджали на розкопки (розчистка входу в печеру біля Трахтемирова поблизу с. Монастирка, розкопки під керівництвом гр. Уварова фундаменту церкви Бориса і Гліба, огляд городища в Вишгороді, розкопки В. Б. Антоновича біля с. Гатне).

На з'їзді Ф. К. Вовк мав можливість познайомитись з визначними вітчизняними археологами та істориками: О. С. Уваровим, П. О. Лашкар'євим,

О. Ф. Міллером, М. Х. Бранденбургом, І. І. Срезневським, П. В. Павловим, Д. І. Іловайським, М. І. Костомаровим. З іноземними вченими делегатами: Альфредом Рамбо (Нансі), Ф. Ромером (Пешт), М. і О. Колларами (Чехія), сербом С. Новаковичем, поляком Дзялковським, румуном Д. Попазоглу, французьким вченим Луї Леже і багатьма іншими. Очевидно, з'їзд став для Ф. К. Вовка немовби поштовхом в напрямку археології, і влітку 1875–1876 рр. він виїжджає на розкопки в експедицію під керівництвом В. Б. Антоновича в Київську і Волинську губернії.

В еміграції, мандруючи по Європі (а з 1887 р. проживаючи постійно в Парижі), Ф. К. Вовк знайомиться з археологічними фондами музеїв Цюриха, Відня, Риму, Неаполя, Праги, Парижа та інших місць. Федір Кіндратович слухає лекції в Антропологічній школі при Сорбонні, в тому числі з археології. Збереглися конспекти праць Сирета по неоліту, проф. Моухе з археології епохи міді-бронзи, конспекти праць П. Брока по палеоліту (анатомія викопної людини), анотації лекції з археології Кавказу, доісторичного періоду Франції та інші⁵. Ф. К. Вовк веде дослідження в музеях і інститутах Парижа, пише десятки рецензій, відгуків, резюме на праці вітчизняної і європейської археології. Кожного року вчений виїжджає в наукові експедиції і екскурсії⁶. Особливо зацікавився він дольменами і в 1896 р. опублікував статтю по дослідженню цих кам'яних монолітів⁷. В його архіві збереглися фотографії з видами дольменів та результати дослідження. Тут же листівки і фотографії різних дольменів, що зустрічаються у Франції, на о. Майорка, на Кавказі та на р. Єнісеї.

1891 р. в Парижі у бюлетені «Антропологія» Ф. К. Вовк публікує рецензію на книгу А. І. Багалія «Общий очерк древностей Харьковской губернии», Б. І. Ханенка «Древности Приднепровья» (1900 р.), відгукується на роботу Археологічного конгресу в Києві (1899 р.), рецензує книгу Ф. Брікнера «Человек в его прошлом и настоящем», публікує резюме праці В. Деметрієвича «Доісторичні корони з бронзи» (1903 р.), праць Д. М. Анучіна «Про культуру костромських курганів» (1899 р.), Л. Фішера «Неолітичне поселення в Відні» (1897 р.), Л. Лейнера «Скульптура і символи озерних стоянок в районі озера Констанс» (1899 р.). Вчений пише рецензію і так захоплюється працею Л. Нідерле «Людство в доісторичні часи», що перекладає її на російську мову і видає в Петербурзі під редакцією Д. Анучіна (1898 р.). Він відгукується на праці Ф. Фіала, Шумана, пише рецензію на працю І. І. Пантюхова «О пещерных и позднейших жилищах на Кавказе» (1896 р.), на праці Пінсера і публікує десятки інших відгуків та рецензій на сторінках французьких журналів⁸.

Документи фонду свідчать про особливо велику дослідницьку працю вченого над результатами розкопок В. В. Хвойки. Надзвичайно високо оцінюючи відкриття В. В. Хвойкою Кирилівської стоянки, Ф. К. Вовк першим вказав на помилки в датуванні пам'ятки⁹. Проаналізувавши залягання шарів крем'яних знарядь праці і особливо орнаментовані кістки мамонта, він визначив (1898–1899 рр.) період Кирилівської стоянки епохою мадлен в той час, як сам В. В. Хвойка відносив її в далекі геологічні епохи.

Варто ще раз підкреслити, що Федір Кіндратович публікував свої рецензії в зарубіжних журналах і тим популяризував вітчизняну археологію. Палеологічні пам'ятки України завоювали світову славу. Особливо багато уваги Ф. К. Вовк приділив дослідженню мистецтва мадленської епохи на Україні. В його архіві зберігаються автографи цих статей.

Важливими були дослідження Ф. К. Вовка (за розкопками В. Хвойки) палеолітичних знахідок в околицях Києва і трипільських пам'яток. Незважаючи на те, що вченому доводилось писати про ці знахідки тільки на основі статей і фотографій В. В. Хвойки, він зумів зайняти важливе місце серед археологів-дослідників кам'яного віку. Ф. К. Вовк першим використав поділ на епохи, запропонований Г. Мортільє, і визначив Кирилівську стоянку мадленською епохою. Це викликало бурхливу полеміку серед російських археологів, але в кінцевому підсумку датування Ф. К. Вовка було визнане. З ним згодився пізніше і сам В. В. Хвойка.

Оцінки Ф. К. Вовка результатів розкопок В. В. Хвойки під Верем'єм і

Стретівкою, а також біля Трипілля несли в собі досить широку наукову інформацію, яка публікувалась в «Матеріалах до українсько-руської етнології», що видавались Ф. К. Вовком спільно з Ів. Франком у Львові (1899–1905 рр.) на засоби НТШ. В цих журналах вміщувались статті археологічного змісту, огляди новинок, літератури, друкувались рецензії і відгуки. Ф. К. Вовк жив у той час в Парижі і матеріали журналу, в процесі підготовки до видання, курсували між Львовом і Парижем, про що свідчить листування Ф. К. Вовка з І. Я. Франком¹⁰.

1908 р. напередодні XIV Археологічного з'їзду (Чернігів) Ф. К. Вовк відкрив Мезинську палеологічну стоянку, а з 1909 р. до кінця життя (з невеликими перервами)¹¹ проводив там сам і з своїми учнями П. П. Єфіменком, Л. Є. Чикаленком, В. В. Сахаровим, С. І. Руденком, В. А. Носівим, Б. Г. Крижановським, П. А. Смеловим, В. Я. Шульгіним, М. Я. Рудинським археологічні дослідження. Розкопки дали дуже багато матеріалу: було знайдено орнаментовані речі, серед яких браслет і чотири пташки (зараз вважається, що це стилізовані жіночі статуетки). В архіві зберігся документальний та ілюстративний матеріал загального вигляду стоянки та процесу розкопок.

Ф. К. Вовк першим почав досліджувати мистецькі вироби та орнаментовані малюнки на кістках і бивнях мамонта із Мезинської стоянки. Слід зауважити, що мистецтвом первісної людини вчений цікавився і раніше¹². Продовжили його роботу в цьому напрямку Л. Є. Чикаленко, П. П. Єфіменко, М. Я. Рудинський, І. Г. Шовкопляс та особливо С. М. Бібіков¹³.

В архіві Ф. К. Вовка та Л. Є. Чикаленка збереглась польова документація, а в фонді М. Я. Рудинського інвентарні описи українською та французькою мовами.

У 1912 і 1913 рр. Ф. К. Вовк та Л. Є. Чикаленко в Мезині проводили вже ширші розкопки, звіт був поданий в Російське археологічне товариство. 1916 р. археологічні дослідження і розкопки Мезинської стоянки проводив Л. Є. Чикаленко самостійно, але все узгоджував з Ф. К. Вовком. Активна

участь вченого в Російському археологічному товаристві яскраво відобразилась в протоколах засідань, звітах та іншій документації¹⁴, де його прізвище фігурує поряд з М. К. Реріхом та М. О. Макаренком.

17 березня 1909 р. Ф. К. Вовк виступив на засіданні товариства з доповіддю «Палеолит в Европейской России и стоянка в с. Мезин Черниговской губ.», в якій виклав відомості про вивчення палеоліту в Європі і особливо детально зупинився на дослідженнях стоянок цієї епохи в Росії. Доповідач почав з викладу системи поділу палеолітичного періоду на окремі епохи, охарактеризував фауну і флору Мезинської стоянки і пояснив особливості місцезнаходжень палеолітичних стоянок взагалі. В полеміці наполягав на геологічно виправданому варіанті причини скупчення трупів мамонта в заглибленнях рік. Фауна в Мезині четвертична, з характерними для неї тваринами, що жили в цей період (мамонт, носорог, печерний ведмідь). Однак в Мезині знайдено ще й кістки північного оленя, які більше ніде не зустрічалися в схожих стоянках. Доповідач підкреслив, що знахідки в Мезині дуже численні, знайдено до 10 особин мамонта, багато крем'яних знарядь праці (ножі, скребки, сокири і т. д.).

У вересні 1912 р. Ф. К. Вовк виступив з доповіддю на Міжнародному антропологічному і археологічному з'їзді в Женеві, де був нагороджений міжнародною премією Кана.

Учений займався також дослідженням неолітичних пам'яток на Україні. Його праця «Вироби передмікенського типу в неолітичних становищах на Україні» опублікована М. Я. Рудинським вже після смерті вченого у 1928 р. в першому томі «Антропології».

Треба підкреслити, що Ф. К. Вовк висловив багато цінних висновків, думок і здогадів у період становлення археології як науки. Матеріали особистого фонду є багатим джерелом вивчення його внеску в розвиток археології і особливо археології первісного суспільства.

Федір Кіндратович був послідовником прогресивної на свій час еволюційної школи, до якої належали Е. Тейлор, А. Сміт в Америці, П. Брока, Л. Манувріє і А. Мортільє у Франції, Д. М. Анучін і М. М. Ковалевський в Росії. Їх головна ідея — еволюція культури від нижчих до вищих форм, від дикунства до цивілізації. Деякі з них були матеріалістами і їх праці були використані класиками марксизму при створенні наукової концепції первісної природи.

Ф. К. Вовк вважав, що в поняття антропологічних наук входять: анатомічна антропологія, доісторична антропологія, етнографія і етнологія. Тезисно поняття вченого про виникнення і розвиток антропологічних наук: наука про людину або антропологія могла виникнути тільки на основі загального природознавства (геології, палеонтології, біології). В середині XVIII ст. виникла анатомічна антропологія, потім палеонтологія (передісторична антропологія) і тільки після неї наука про людський побут — етнографія і остання в цьому ряді — наука про походження народів, уклади і характери життя — етнологія. Всі вони складають антропологічні науки. Р. Оуен, Ч. Дарвін, Г. Мортільє, К. Бер, П. Брокр, Е. Гамі, Е. Тейлор, А. Мортільє поставили ці науки в зв'язок з іншими природничими науками і загальними теоріями еволюції.

В 90-і рр. Федір Кіндратович займається антропометрією, антропологічними вимірами народів різних континентів, людиноподібних мавп і мавп. Він — член товариства «вскрытия» і так званого Товариства «взаимопотрошения» (де кожен член давав розпорядження робити над собою дослід після своєї смерті): таким чином вчений досконало вивчає анатомію людини, патології, аномалії. В архіві Ф. К. Вовка збереглося багато конспектів лекцій по антропології, серед яких анотації лекцій Е. Гамі та А. Мортільє.

В 1901 р. за антропологічні дослідження ступні ноги Ф. К. Вовк отримав на конкурсі річну премію Годара. В архіві збереглися рукописи його роботи, частина коректури публікації в «Бюлетені антропологічного товариства», рапорт на конкурс, таблиці, рисунки, фото.

Велике значення для розвитку антропології в Росії мав переклад Ф. К. Вовка на російську мову наукової праці чеського вченого Л. Нідерле

«Людство в доісторичні часи», в особистому фонді збереглися коректурні листи перекладу та листування з автором під час роботи над перекладом.

Як член редколегії паризького бюлетеня «Антропологія» Ф. К. Вовк змістив ряд статей та рецензій на російську і закордонну антропологічну літературу. За роботу «Скелетні видозміни ступні в приматів і у людських рисах» Сорбонна присвоїла Ф. К. Вовку звання доктора наук (1905 р.). Ця праця була наслідком багаторічних досліджень вченого. Ним використані не тільки всі матеріали відповідних наукових установ Парижа, а й багатьох європейських інструкцій. Ф. К. Вовк висвітлює еволюцію ступні людини протягом розвитку людства. «Скелет людської ступні... — пише вчений, — ...має багато очевидних слідів пристосування (ступні) до лазіння, яке мало бути попереднім перед ходінням на ногах... Особливості скелета ступні показують послідовні форми розвитку, від ступні криво поставленої та плоскуватої... до рівної та зводчатої»¹⁵. Показчиком виміру ступні було прийнято встановлений Ф. К. Вовком індекс — відношення ширини до довжини та інші пропорції. Цим вчений піднявся до висоти своїх вчителів і став з ними в один ряд¹⁶.

За висловом французьких учених, Ф. К. Вовк зробив ногу такою ж цікавою для антропологічної науки, якою раніше була рука.

У цьому ж 1905 р. вчений звітував перед Антропологічним товариством в Парижі про дослідження українського населення Галичини, Буковини та Угорщини за 1903–1905 рр. і надрукував статті про ці дослідження в бюлетені «Антропологія» в Парижі і «Матеріалах до українсько-руської етнології» у Львові.

В доробку Ф. К. Вовка багата документація, яка відтворює діяльність Антропологічного товариства при Петербурзькому університеті (протоколи засідань, дискусій, програми, запрошення, оголошення, листування з іноземними фірмами). Відомо, що вчений доклав багато зусиль для забезпечення антропологічного кабінету найкращими новітніми інструментами, зліпками та моделями. Він зібрав у кабінеті колекцію зразків черепів російського населення та різних народів Росії.

В архіві Ф. К. Вовка знаходиться унікальна колекція фотографій антропологічних типів людей багатьох народів світу (фінів, германських народів Південної Європи, народів Середньої Азії: бухарці, сарати, узбеки, калмики, киргизи, орочі) та ін. Особливо повні колекції типу українського населення (Київщина, Полтавщина, Херсонщина, Волинь, Галичина, Закарпаття). Цікаві фото аномалій, патологій, фото мозку М. М. Ковалевського та порівняльна таблиця ваги і об'єму мозку видатних людей.

Великим доробком Ф. К. Вовка є праці про етнографічні та антропологічні особливості українського народу¹⁷. За них він отримав золоту медаль Російського Географічного товариства та звання доктора «honoris cause» від Петербурзького університету.

В цих працях, на основі понад п'яти тисяч вимірювань та всебічних етнографічних досліджень, Ф. К. Вовк намагається визначити місце українців в антропологічному і етнографічному відношеннях серед народів світу і в першу чергу серед слов'янських. Він характеризує середньоукраїнський фізичний тип, його властивості і особливості.

Ф. К. Вовк приходять до висновку, що українському народу характерна брахікефалія (довгоголовість), високорослість, темна пігментація волосся та очей; в етнографічному аспекті подібність звичаїв, обрядовості, одягу та ін. Можливо, не все у висновках вченого витримало випробування часом. Новий підхід на сучасному етапі досліджень до спадщини попередників та застереження самого Ф. К. Вовка «Робіть аналіз, зробіть свої висновки, а тоді подивитесь, що про це говорять інші. На авторитети не (з)важайте, не приймайте ні однієї думки без критики»¹⁸ дають нам право висловитись, що на даному етапі ще завчасно об'єктивно оцінити, в чому Ф. К. Вовк мав рацію, а в чому помилявся.

В кінці життя вченого створились дві антропологічні школи: одна петроградська, очолювана ним, і друга московська, під керівництвом Д. М. Анучіна. У 20–30-і рр. петроградська дістала визнання і дальший розвиток в особах П. П. Єфіменка, С. І. Руденка, А. З. Носіва, М. Я. Рудинського,

Д. А. Золотарьова та ін. У 30-і рр. С. І. Руденко, М. Я. Рудинський та багато інших вчених були репресовані.

В архівній спадщині Ф. К. Вовка є багато джерельного матеріалу про його зв'язки з антропологами, про збирання матеріалів з антропології та антропометрії слов'янських народів. Ф. К. Вовк листувався з О. М. Покровським, М. Зандукелі, Н. І. Лебедєвим, М. Ф. Кондрашенком, В. Сахаровим та багатьма іншими вченими. Особливо цікавили його антропологічні матеріали народів Кавказу, Уралу, Польщі та Сибіру.

Вчений ставив питання про доскональне вивчення черепів з розкопок В. В. Хвойки 1898 р. Паралельно починає роботи по вимірюванню населення всієї Росії. Ф. К. Вовк був членом Комісії по складанню етнографічної карти Росії при Російському географічному товаристві. Дослідник дуже уважно відносився до методики складання карти і вніс пропозицію одночасно досліджувати антропологію й інші особливості та правові відносини населення Росії. Він очолив відділи дослідження одягу і прикрас та антропології.

Комісія готувала етнографічний нарис. Про росіян і українців планувалось по 3 друковані аркуші, по Сибіру — 4, по Кавказу — 3-4, Білорусії — 2, по Середній Азії — 2, по фінських племенах — 2 аркуші, а всі інші нариси по 1 друкованому аркушу.

Ф. К. Вовк очолив роботу по складанню етнографічної карти Росії на території України. Були розіслані анкетні картки учителям шкіл України. Тільки, наприклад, в Харківській губернії — 106, Полтавській — 173 анкети.

17 січня 1911 р. в Петербурзі Ф. К. Вовк виступив з доповіддю «Наукові напрямки в антропологічних науках і найважливіші завдання антропології в Росії». Виступ був оснований на еволюційних теоріях Ж. Ламарка і Ч. Дарвіна. Вчений піддав аналітичному оглядові різні напрямки в антропологічних науках, праці західноєвропейських і російських вчених та досягнення в галузях цих наук. Він ставить перед антропологією Росії завдання планомірного методичного аналізу і вивчення складу народів країни в антропологічному аспекті.

В «Записках» Російської академії наук за 1912 р. Ф. К. Вовк публікує статтю про необхідність організації дослідження всіх слов'ян і 20 квітня виступає в Академії наук з доповіддю, в якій висвітлює історію і розвиток антропологічних наук в кожній із слов'янських країн і висловлює необхідність створення центру таких досліджень з тим, щоб вирішити питання про походження слов'ян, етнічний склад, розселення, існування загальнослов'янського типу і визначення його¹⁹. В архіві Ф. К. Вовка зберігся рукопис його статті «Славяне», в якій автор здійснює спробу охарактеризувати слов'янські народи у статистичному, історичному і антропологічному аспектах²⁰. Вчений виступає з ініціативою необхідності створення окремої кафедри з антропології спочатку в Петербурзькому²¹, а згодом в Київському університетах, наполягає на створенні кабінетів і лабораторій. Однак цього йому не вдалось добитись офіційно, хоча ним все-таки був обладнаний кабінет, де проводились наукові дослідження.

Ф. К. Вовк зайняв визначне місце серед вітчизняних археологів і особливо дослідників палеоліту, його оцінки археологічних досліджень не втратили наукової ваги й до цього часу.

Примітки

¹ Кузнєцова С., Лінка Н.. Архів Ф. К. Вовка // Архіви України.— 1969.— № 6.— С. 70-75.

² Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка.— К., 1929; Золотарев Д. А. Ф. К. Волков (некролог) // Русский исторический журнал.— 1918.— №5.— С. 353-365; Анучин Д. Н. Ф. К. Волков (1847-1918) (Некролог) // Русский антропологический журнал.— 1923.— Т. 12.— Вып. 3-4.— С. 78, 79.

³ Свідчення Велєдницького // НА ІА АН УРСР.— Ф. 1, В-384, арк. 2.

⁴ Дмитриченко В. С., Рудько М. П. Соціалістичні погляди Ф. К. Вовка. (До 125-річчя з дня народження українського вченого-демократа) // Проблеми філософії.— 1972.— Вип. 25.— С. 23-37.

⁵ НА ІА АН України.— Ф 1.— В/72-80.

- ⁶ Там же.— В — 84.
- ⁷ Там же.— В — 54, 55.
- ⁸ Там же.— В/56, 57.
- ⁹ Бахмат К. П. Вікентій Вячеславович Хвойка (До 50-річчя з дня смерті) // Археологія.— 1964.— XVII.— С.189.
- ¹⁰ Франко Іван. Зіб. тв. у 50-ти т.— К., 1986.— Т. 48–50: Рукописний відділ Інституту літератури, ф. І. Франка.
- ¹¹ Сергин В. Я. Структура Мезинського палеолітичного поселення.— М., 1987.— С.5, 14.
- ¹² Вовк Ф. К. Магдаленське майстерство на Україні // Зап. Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.— 1902.— Т.ХХVI; Вовк Ф. К. Вироби передмікенського типу в неолітичних становищах на Україні // Матеріали до українсько-руської етнології.— 1905.— Т. VI.
- ¹³ Чикаленко Л. С. Нариси розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби // Наук. зб. Українського ун-ту в Празі.— Прага, 1923.— Т. I; Ефименко П. П. Первобытное общество.— К.; 1953; Рудинський М. Я. Мізин. Визначніші серії кістяних виробів Мізенської палеолітичної станції в освітленні Хведора Вовка.— К., 1931; Шовкопляс І. Г. Мезинская стоянка.— К., 1965; Бибилов С. Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека.— К., 1981.
- ¹⁴ Науковий архів Ленінградського відділення Інституту археології.— Ф.3, спр.58, арк.6; спр.302, арк.11; 20, 41; спр.366, арк.3, 20–30; спр.415, арк.68.
- ¹⁵ НА ІА АН України.— Ф.3 «а».— Од. зб. 4.— А. 4, 5.
- ¹⁶ Там же.
- ¹⁷ Украинский народ в его прошлом и настоящем.— 1916.— Т.2.— С.427–647.
- ¹⁸ НА ІА АН України.— Ф.3 «а».— Од. зб. 4.— А. 11.
- ¹⁹ Там же.— Ф.1— В-5.
- ²⁰ Там же.— В-4.
- ²¹ Антропология и ее университетское преподавание // Ежегодник Русского Антропологического общества.— 1915.— Т.V.

Одержано 5.06.89